

Hz. Muhammed'in Nübüvvetinin İspatı Bağlamında Zemahşeri'nin
İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışı

Zamakhshari's Views on Miracles of the Holy Qoran in the Context of Proving
Prophethood of Mohammad

Selçuk GEZGİN

Arş. Gör., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kalam ve İslam Mezhepleri Ana Bilim Dalı, Siirt/
Türkiye

Res. Assit., Siirt University Faculty of Theology, Department of History of Kalam and Islamic Sects,
Siirt/Turkey

selcukgezgin04@gmail.com | orcid.org/0000-0001-8477-4430

DOI: 10.47425/marifetname.vi.991616

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 6 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi | Accepted: 15 Kasım / November 2021

Yayın Tarihi | Published: 30 Aralık / December 2021

Atf | Cite as

Gezgin, Selçuk. "Hz. Muhammed'in Nübüvvetinin İspatı Bağlamında Zemahşeri'nin İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışı [Zamakhshari's Views on Miracles of the Holy Qoran in the Context of Proving Prophethood of Mohammad]". Marifetname. 8/2 (Aralık/2021), s. 701-727.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Siirt University Faculty of Divinity. Siirt/Turkey.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marifetname>

mail: sifdergisi@gmail.com

Hz. Muhammed'in Nübüvvetinin İspatı Bağlamında Zemahşeri'nin İcâzü'l-Kur'an Anlayışı

Öz: Mûcize, peygamberlik iddiasında bulunan zatın elinde davasında doğru olduğunu kanıtlamak üzere Allah'ın izniyle gösterdiği harikülâde olaydır. Peygamberlerin gösterdikleri mûcizeler yaşadıkları dönemin öne çıkan özellikleri ile yakından ilgilidir. Hz. Muhammed'in nübüvvetinin en önemli kanıtı olan Kur'an da Arapların uzman olduğu ve övündükleri belâgat ve fesahat alanlarında meydan okuyan bir kitaptır. Bu meydan okuma karşısında Araplar aciz kalmış; böylece Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu husus üzerinde kelâmcıların herhangi bir ihtilafı yoktur. Ancak Kur'an'ın Arapları hangi özellikleriyle aciz bıraktığı konusu ulema tarafından tartışılmıştır. İlahî hitabın mûcize olması kadar onun hangi özelliklerinden/yönlerinden dolayı mûcize olduğu konusu da son derece önemlidir. Zira Kur'an evrensel bir mûcize olduğundan asr-ı saadette olduğu gibi günümüzde de bu mûcizeviliğini korumaktadır. Dolayısıyla Kur'an, geçmişte olduğu gibi içinde bulunduğumuz dönemde de Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı konusunda kilit öneme sahiptir. Buradan hareketle bu çalışmada daha çok dilci yönüyle tanınan Zemahşeri'nin meşhur tefsiri olan *Keşşâf* ve kelâma dair yazdığı *el-Minhâc fi usûli'd-dîn* adlı eserleri esas alınarak Kur'an'ın mûcizevi yönleri ve Allah Resûlünün nübüvvetini nasıl ispatladığı incelenmeye çalışılmıştır. Müellif, İslam düşüncesine kelâmcılığı ve tefsirciliğinin yanında daha ziyade dilci yönüyle damga vurmuştur. Bu da Kur'an'ın öncelikli olarak dil ve edebiyat açısından mûcize kabul edilmesi sebebiyle onun düşüncelerini son derece önemli kılmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Kelâm, Mûcize, Peygamberlik, Kur'an, Hz. Muhammed.

Zamakhshari's Views on Miracles of the Holy Quran in the Context of Proving Prophethood of Mohammad

Abstract: Miracle, shown at the hand of the one who's claiming of his prophethood to authenticate his cause with permission of God is a wondrous incident. Miracles shown by the prophets closely related to the prominent features of their time. The Quran, foremost proof of prophethood of Muhammad is a book challenging where Arabs are experts and pride themselves on the areas of literature and eloquence. Against over this challenge Arabs being incapitate and Muhammad emerged to Prophet of God. There is no any dispute among theologians on this occasion. However the subject with what features Quran incapitate Arabs being discussed among scholars. As much as the divine speech is a miracle also with what features/aspects it is a miracle is extremely important subject. Because of the Quran

is a universal miracle it maintains its currentness at the present time as in back then. Therefore this miracle has a key importance at proving prophethood of Muhammad. From this point of view, in this study, depending on Zamakhshari's works *kessaf* and *minhac fi usulî'd-din*, which he wrote on theology it has been tried to examine the miraculous aspects of the Qur'an and how he proved the prophethood. Writer left his mark on Islamic thought with his linguistic aspect besides his theologian and commentator aspects. And this is because of the acceptance of Quran as a linguistic and literature miracle makes his thoughts highly important.

Keywords: Kalam, Miracle, Prophethood, Quran, Prophet Mohammad.

Giriş

İnsanları, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmak için indirilen Kur'an, bir hidayet kitabı olmanın yanında söz dizimi ve metin yönüyle eşsiz bir edebî değer de taşımaktadır. Muhataplarının uzmanı olduğu ve sürekli kullandığı sözlü ve yazılı ifade türlerinin tümünden bütünüyle farklı bir yapıda oluşu, bir benzerini getirme konusunda meydan okumasına karşılık muarızlarının sessiz kalması Kur'an'ın bütün bu yazı türlerinin üstünde bir metin olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum aynı zamanda Hz. Peygamber'in bir mucizesi sayılmış ve onun peygamberliğinin hak olduğunun en büyük kanıtı kabul edilmiştir.

Kur'an'ın indirildiği dönemde ona itiraz eden ve kendilerini söz sanatının ustaları, konuşma ve diyalogun öncüleri olarak niteleyen, fesahat ve belâgatla övünen Araplar, onun bir benzerini ortaya koyamamışlardır. Böylece onlar, aciz kalmışlar ve Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğu ortaya çıkmıştır. Kur'an'ın ilahî hitap olduğuna dair iddialar ve bu konuda öne sürülen şüpheler, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış; onun dâr-ı bekâya irtihalinden sonra da devam etmiştir.¹ Zira Allah Resûlünün vefatından hemen sonra hızlanan fetihler ve genişleyen sınırlar sonucunda yeni kültür ve medeniyetlerle karşılaşılması, Müslüman bilginler

¹ Metin Özdemir, *Mu'tezile'nin Kur'an Müdafası* (Ankara: Fecr Yayınları, 2011), 11; Mu'tezile'nin erken dönem âlimleri her ne kadar i'câzî'l-Kur'an'a dair müstakil kitaplar kaleme almış olsalar da bunlar günümüze ulaşmamıştır. Bu konuda günümüze ulaşan en eski eser, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa er-Rummânî'ye (ö. 384) ait *en-Nuket fi i'câzi'l-Kur'an* adlı kitaptır. bk. Mustafa Müslim, *Mebahis fi i'câzi'l-Kur'an* (Riyad: Dâru'l-Muslime, 1996), 49.

ile fethedilen bölgelerdeki din mensupları arasında felsefi ve teolojik pek çok tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmaların önemli bir kısmı Kur'ân ve Hz. Peygamber'in risaleti hakkında olmuştur. Müslüman âlimler, zikredilen konularda yapılan itirazları ve iddiaları değerlendirmişler, reddiyelerle bunları cevaplamışlardır. Bu doğrultuda, i'câzu'l-Kur'ân konulu kitaplar kaleme almışlar; böylece ilahî mesajın Allah'ın kelâmı, Hz. Peygamber'in de Allah'ın nebîsi olduğunu temellendirmeye çalışmışlardır. Bu konuda ilk çalışmaları yapanlar ise Mu'tezilî alimler olmuştur.²

Bu çalışmada Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) Kur'ân'ın mucizeliğine nasıl yaklaştığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tabakât kitapları ittifakla Zemahşeri'nin dilci yönüne vurgu yapmaktadırlar.³ Kur'ân'ın belâgat ve fesahat yönüyle eşsiz edebî bir metin olması Zemahşeri'nin bu konudaki düşüncelerini son derece önemli kılmaktadır. Zira o, Kur'ân'ın sadece indirildiği dönemde değil bütün çağlarda bir mislinin getirilmesi konusunda meydan okuyan bir yapıda olduğunu belirtmektedir.⁴ Bu da Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatının geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kur'ân üzerinden yapılabileceğini ifade etmektedir. O halde Kur'ân'ın hangi yönleriyle mu'ciz olduğunun tespiti bu noktada kilit öneme sahiptir. Ayrıca Kur'ân, diğer mucizelerden farklı olarak hisse/duyuya değil akla hitap eden bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla diğer kitaplardan üstün olduğu yönlerinin tespiti son derece önemlidir. Araştırmamızda Zemahşeri'nin fesahat ve belâgata vurgu yapan yönü üzerinde durulurken bunun yanında Kur'ân'ın mu'cizeliğini ortaya koyan ve onu üstün kılan diğer yönler üzerinde de durulacaktır.

1. İ'câz Kavramı ve Ortaya Çıkışı

İ'câz kelimesi sözlükte “yapamamak, güç yetirememek, aciz olmak” gibi anlamlara gelen “a-c-z” filinden türemiştir. Bu kavram if'âl kalıbında olup

² Yusuf Şevki Yavuz, “İcâzu'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/404.

³ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zamân* thk. İhsân Abbâs (Beyrut: 1978), 5/168; Celâleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabâkâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât* thk. Ebu'l-Fadl İbrahim (Lübnan: el-Mektebu'l-Asriyye, trs), 2/279; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem'ül-udebâ irşâdu'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib* thk. İhsân Abbâs (Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1980), 6/2687.

⁴ Carullah Mahmûd b. Ömer Zemahşeri, *Kitâbu'l-Minhâc fi usûlü'd-din* thk. Sabine Shmidtke (Beyrut: Dâru'l-Arabiyyetu li'l-Ulûm, 2007), 68-70.

“aciz bırakmak” anlamına gelmektedir.⁵ Zıddı ise kudrettir. Arapçada bir kimsenin bir konuda aciz bırakıldığını belirtmek için “اعجزت فلانا” denilir.⁶ Her ne kadar i'câz kavramı geçmese de “a-c-z” fiilinin Kur'ân'da da kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim Hz. Âdem'in oğullarından birinin diliyle şöyle buyurulmaktadır: “قَالَ يَا وَيْلَتَىٰ أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ” “Yazık bana! Bu karga gibi kardeşimin cesedini gizlemekten/gömmekten aciz miyim? dedi.⁷ Görüldüğü üzere âyette geçen i'câz fiiliyle güç yetirememeye anlamı kastedilmiştir.

İ'câzu'l-Kur'ân konusu klasik kelâm kaynaklarında mûcize başlığı altında Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatı bağlamında işlenmiştir. Dolayısıyla konunun daha iyi anlaşılabilmesi için mûcizenin kısaca tanımının verilmesi önem arz etmektedir. İ'câz kelimesinin ism-i fâili olan mûcize, sözlükte “kudretsizlik veren, aciz bırakan” anlamına gelir. Bu kelimenin aslı “mûciz” olup sonunda bulunan “te” mübalağa bildirmek içindir.⁸ İstilahî anlamıyla mûcizenin pek çok tanımı yapılmıştır. Yapılan tanımlar arasında küçük nüanslar olsa da tariflerin birbiriyle paralellik arz ettiğini görmekteyiz. Bunlar arasında efrâdını câmi' ağıyarını mâni' bir tanım şöyledir: “Mûcize, peygamberlik iddia eden şahsın elinde, alışılmış olanı menetme veya alışılmış olmayan bir şeyi getirmek suretiyle inkâr edenleri, karşı koymaktan acze düşürecek tarzda ortaya çıkan bir iştir.”⁹ Dikkat edilirse tanımda peygamberlik iddiasından sonra gerçekleşme, tehdî, hârikulâdelik gibi mûcizede bulunması zorunlu olan şartlar ifade edilmektedir.

Yukarıda zikredilen tanımı tercih etmemizin sebebi ve tanımda dikkatleri çeken husus, mûcizenin bazen “bir şeyden menetme şeklinde gerçek-

⁵ Halil b. Ahmed, *Kitabül-Ayn* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi, ts), “a-c-z”, 1/215-216; Muhammed b. Mükerrrem İbni Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dar-u Sadır, 1956), “a-c-z”, 5/369.

⁶ Muhammed Murteza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs* (Kuveyt: 1975), “a-c-z”, 15/200-201.

⁷ el-Maide 5/31.

⁸ Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-din* çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 105.

⁹ Halil İbrahim Bulut, “Kemal Paşazâde ve fi Hakikati'l-Mûcize Adlı Risâlesinin Tahlil ve Değerlendirmesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Sakarya: 2002), 194-196; Osman Karadeniz, *İlim ve Din Açısından Mûcize* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 26-27. Mucize'nin benzer tanımları için bk. Selim Özarslan, “Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2 (Sivas 2006), 107-118.

leşiyor olması” yönüdür. Örneğin bir peygamberin “Benim Allah’ın elçisi olduğumun delili, şu ağacın bana doğru yürümesidir.” demesi üzerine ağaç yürürse bu, alışılmış olmayan bir şeydir ve gerçekleşen bu olay fiilî mucize olur. Ancak o, “Benim Allah’ın elçisi olduğumun delili burada oturanların yerinden kalkmamasıdır.” derse ve orada bulunanlar kalkamazlarsa bu durum alışılmış olandan engelleme şeklinde gerçekleşmiş olur. Bu konu ileride görüleceği üzere sarfe nazariyesi işlenirken daha iyi anlaşılacaktır. Zira kimi düşünürler, Kur’ân’ın benzeri getirilmeyecek bir metin olduğunu iddia ederken kimileri de onun benzerinin getirilmesinin mümkün olduğunu ancak Allah’ın insanlardan bu gücü aldığını iddia etmişlerdir. Bu yönüyle sarfeyi kabul edenler, Kur’ân’ın men’î tarzda gerçekleşmiş bir mucize olduğunu kabul etmiş olmaktadır. Buna göre ister fiilî isterse de men’î şekilde kabul edilsin her hâlükarda Kur’ân, mucize kabul edilmektedir.

Bir izafet terkibi olan i’câzu’l-Kur’ân ıstılahî olarak genelde “ilahî mesajın içinde barındırdığı eşsiz edebî üstünlüğü ve muhteva zenginliği sebebiyle bir mislinin ortaya konulamaması” şeklinde tanımlanmaktadır. Burada geçen “edebî üstünlük” ifadesi, birinci derecede Arapça’ya hâkim olan dil bilginlerini ilgilendirirken muhteva zenginliği kaydı ise ilim sahibi olan bütün akl-ı selimi alâkadar etmektedir. Bu da ilahî hitabı evrensel bir mesaj haline getirmektedir.¹⁰ Bu tanıma göre i’câz’ın esası Kur’ân’ın eşsiz bir metin oluşunun tespiti ve onun bir benzerinin meydana getirilememesidir. Bu sebeple bu konu ele alınırken ilahî mesajın nasıl bir mucize olduğu, onun Allah Resûlünün peygamberliğini nasıl ispat ettiği, hangi yönlerden eşsiz bir metin olduğu yani Kur’ân’ın i’câz yönleri gibi konular üzerinde durulmuştur.

İcâzu’l-Kur’ân kalıbı her ne kadar Kur’ân’da geçmese de ilahî hitabın beşer kelâmı olmadığı, bütün insanlar bir araya gelse hatta yardımcılarını da çağırırsalar onun bir mislini getirmekten aciz kalacakları vurgusu muhtelif pek çok yerde geçmektedir. Allah Resûlünün peygamberliği konusunda şüpheleri ve itirazları olanlara, Kur’ân’ın yeterli bir mucize olduğu vurgulanmış,¹¹ güç yetirebiliyorlarsa bütün destekçilerini de çağırarak onun

¹⁰ Yavuz, “İcâzu’l-Kur’ân”, 21/403.

¹¹ el-Ankebût 29/51.

bir benzerini yazmaları teklif edilmiştir.¹² Ancak daha sonra onların bunu asla yapamayacakları da ifade edilmek¹³ suretiyle onlara meydan okunmuştur. (tehadî)¹⁴

İlahî hitabın muhtelif pek çok yerinde i'câz üzerinde durulmakla birlikte Kur'ân'ın pratik/ameli yönüne yoğunlaşıldığından sahâbe ve tâbiîn döneminde ilahî vahyin mucizeliği üzerinde pek fazla durulmamıştır. Ancak hicri üçüncü asra gelindiğinde bir kısım haricî sebeplerin de etkisiyle bilgilerin üzerine eğildiği önemli bir konu haline dönüşmüştür.¹⁵ Nitekim hicri üçüncü asırda i'câzü'l-Kur'ân konusu ekseninde nazmü'l-Kur'ân, mecâzü'l-Kur'ân ve me'âni'l-Kur'ân gibi isimlerle birçok eser telif edilmiştir. Dördüncü asrın başlarına gelindiğinde ise i'câzü'l-Kur'ân terkibi yaygınlaşmaya başlanmış ve bu isimle müstakil eserler kaleme alınmıştır. Ebu'l-Hasan Ali b. İsa er-Rummânî'nin (ö. 386) *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân*'ı, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî'nin (ö. 388) *Beyânü i'câzi'l-Kur'ân*'ı, Ebu-bekir el-Bâkîllânî'nin (ö. 403) *İ'câzü'l-Kur'ân*'ı ve Kâdî Abdülcabbâr'ın (ö. 415h.) *el-Muğni* isimli meşhur kitabının *İ'câzü'l-Kur'ân* cildi bu dönemde kaleme alınmış önemli eserlerden bazılarıdır.¹⁶

İslam düşüncesinde daha çok ulûmü'l-Kur'ân bağlamında ele alınan i'câzü'l-Kur'ân, kelâmcılar, dilbilimciler ve müfessirler başta olmak üzere

¹² Yûnus 10/38.

¹³ el-Bakara 2/24.

¹⁴ "Kur'ân'ın i'câzından bahseden birkaç âyeti şöyle ifade etmek mümkündür: "Eğer kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz vahiy hakkında herhangi bir şüpheniz varsa, onun dengi olacak bir süre siz de getirin, Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da davet edin; şayet iddianızda samimi iseniz!" (el-Bakara 2/23.)

"Ey Muhammed! Onlara de ki: "And olsun ki bu Kur'ân'ın bir mislini ortaya koymak için bütün insanlar ve cinler toplanıp birbirlerine yardımcı ve destek olsalar dahi onun bir benzerini getiremezler." (el-İsrâ 17/88.)

"Yoksa onlar "Kur'ân'ı Muhammed uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer bu iddianızda doğru iseniz Allah dışında davet edebileceğiniz herkesi desteğe çağırın da, siz de bu Kur'ân sûrelerine benzer uydurma olan on süre getirin bakalım!" Eğer bu davetinizi cevapsız bırakırlarsa, iyi bilin ki Kur'ân ancak ve ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka da hiçbir tapacak yoktur; Artık Müslüman olmuyor musunuz?" (Hûd 11/13-14.)

¹⁵ Abdulmuttalip Arpa, "Fahreddin er-Razi'nin İ'câzü'l-Kur'ân Anlayışı", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/8 (2013), 784.

¹⁶ Mahmud es-Seyyid Şeyhûn, *el-İcâz fi nazmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-Kuliyati'l-Ezheriyye, 1978), 25-61; Yavuz, "İ'câzü'l-Kur'ân", 21/404; Arpa, "Fahreddin er-Razi'nin İ'câzü'l-Kur'ân Anlayışı", 784.

birbirinden farklı birçok dinî disiplinin ilgilendiği bir konu haline gelmiştir. Kelâm bilginleri, bu konuyu Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatı bağlamında ele alırken dilbilimciler ise, Kur'an'ın dil incelikleri, belâgat ve fesahat yönünden değeri cihetinden ilgi göstermişlerdir. Müfessirler ise bu konuyu yorum pratiğinin dayandığı temel değişmezlerden biri olarak değerlendirmişlerdir.¹⁷ İslam'ın ilk asırlarında "ilahî kaynaklı olması", "benzerinin getirilemeyeşi" ve "ilk mübelliğinin sıdkı" gibi bağlamlarda ele alınan i'câz, üzerinde müstakil eserler yazıldığı dönemlere gelindiğinde ise Kur'an'ın hangi yönlerden mucize olduğu sorusunu da gündeme getirmiştir. Dolayısıyla gerek kelâmcılar gerek dilbilimciler gerekse de müfessirler bu konuda eserler kaleme alırken i'câzın hangi yönlerden olduğunu da ortaya koymaya çalışmışlardır.

Kur'an'ın i'câz yönleri hakkında âlimlerin görüşleri farklılık arz etmektedir. İcâz yönlerinin sınırlı olduğunu kabul edenlerin yanında bu konuda herhangi bir tahdide gidilmemesi gerektiğini ifade edenler de mevcuttur. Kur'an'ın i'câz yönlerinden bahsedenlerin tam bir ittifak sağladıklarını söylemememiz de mümkün değildir. Ancak konunun genel olarak şu başlıklar altında işlendiği ifade edilebilir: 1: Dil ve üslup yönüyle i'câz, 2: İlmî muhteva yönüyle i'câz, 3: Gayb haberleri yönüyle i'câz, 4: Sarfe yönüyle i'câz, 5: Sayısal sisteme uygunluk yönüyle i'câz.¹⁸

2. Zemaşeri'nin Kur'an'ın Mucizeliğine Bakışı

Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatı konusuna eğilen bütün düşünürler, onun risaletini kanıtlayan en büyük hüccetin Kur'an olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda Müslüman bilginlerin ittifak halinde olduklarını söylememizde bir beis bulunmamaktadır.¹⁹ Zira Kur'an, her asra ve farklı

¹⁷ Numan Konaklı, "İcâzu'l-Kur'an Fikri: Mahiyet, Tarihi Süreç ve Literatür", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (İstanbul: 2012), 252.

¹⁸ Kur'an'ın i'câz yönleri hakkında geniş bilgi için bk. Cüneyt Eren, "Kur'an-ı Kerim'in İcâz Çeşitleri", *Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, Yayınları, 2012), 381-397; Enver Arpa, "İcâzü'l-Kur'an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1 (Ankara: 2002), 86-89.

¹⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 311; İmamü'l-Harameynî el-Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, çev. Adnan Bülent Baloğlu vd (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 279; Sâbüni, *el-*

seviyedeki her insana hitap eden bir mûcizedir. Oysaki diğer mûcizeler gösterildikleri dönemde kalmış ve yalnızca o dönemde yaşayan insanlara hitap etmiştir. Buradan hareketle Kur'ân'ın diğer bütün mûcizelerden farklı ve üstün bir özellikte olduğu belirtilebilir.²⁰

Keşşâf tefsiri dikkatlice okunduğunda, Zemahşeri'nin fikirlerini i'câzü'l-Kur'ân üzerine inşâ ettiği ve hemen hemen tüm açıklamalarını bu ilkeyi dikkate alarak yaptığı görülecektir. Özellikle belâgat konuları başta olmak üzere sarf, nahiv, kavram, dil ve tefsire yönelik yaptığı açıklamalarda bu minvaldeki bakış açısının izlerini çok rahat bir şekilde görmek mümkündür.²¹ Bu durum, Zemahşeri'nin Arap diline ve belâgatına olan hâkimiyetini göstermekle birlikte onun dilciliğinin Kur'ân'ın mûcizevî yönlerini ortaya çıkarması açısından da son derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.²²

Müellif, Kur'ân'ın i'câzi ile ilgili değerlendirmelerini vahyin indiği dönem Arap toplumunun özellikleri ve Hz. Peygamber'in bu toplum içindeki durumunu dikkate alarak yapmaktadır. Öncelikle Zemahşeri, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde müşriklerin söz sanatının ustaları, konuşma ve diyalogun öncüleri, etkili konuşmada hırslı, kaside ve recez türü

Bidâye, 106; Selim Özarslan, *Pezdevi'nin Kelamî Görüşleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 31. Ahmet Özvaranlı, *Mustafa Sabri Efendi'nin Nübüvvet Anlayışı*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 75.

²⁰ Özdemir, *Mu'tezile'nin Kur'ân Müdafası*, 19-20. Özdemir, Mu'tezili bilginlerin genel olarak Hz. Peygamber'in Kur'ân dışındaki mûcizelerini birer mûcize ve delil kabul etmekle birlikte, onları rakiplerine karşı peygamberliği kanıtlayan deliller olarak sunmadıklarını belirtmektedir. Bu mûcizeler onları doğrudan gözlemlene imkânı bulanlar ve Müslümanlar için birer delil özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla O'nun mûcizelerini doğrudan gözlemlene imkânı bulamayan muhalif grupların itirazlarına cevap verirken dayanılabilecek en somut delil Kur'ân olmaktadır. bk. Özdemir, *Mu'tezile'nin Kur'ân Müdafası*, 21. Biz, yazarın bu ifadelerine katılmakla birlikte hissi mûcizenin bazen Kur'ân mûcizesinden daha etkili olabileceğini de düşünmekteyiz. Zira insanlar akıllarını kullanma, okuduklarını anlama ve idrak etme konusunda birbirlerinden farklı yapıya sahiptirler. Dolayısıyla ilahî vahyi okuduğu zaman onun belâgatını ve muhtevasını anlayamayacak yapıda olan muarızlara sahih yollarla rivayet edilmiş hissi mûcizelerin kanıt olarak sunulmasının etkili olabileceğini düşünmekteyiz.

²¹ Oğuzhan Şemseddin Yağmur, *Zemahşeri'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 219-220.

²² Araştırmanın bundan sonraki kısmı "Zemahşeri'nin Nübüvvet Anlayışı" adlı Yüksek Lisans çalışmamızdan kısmen yararlanılarak hazırlanmıştır. bk. Selçuk Gezgin, *Zemahşeri'nin Nübüvvet Anlayışı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020)

gibi edebî sanatları kullanmada mahir kimseler olduğunu belirtmektedir.²³ Bu yönüyle onlar, dili en etkili şekilde nasıl kullanmaları gerekiyorsa o şekilde kullanıyor ve bu yönüyle kendileriyle iftihar ediyorlardı.

Dil konusunda müşriklerin durumunun bu şekilde olduğunu belirten müellif, onların sosyo-psikolojik yapılarıyla ilgili uğradıkları zarara misliyle karşılık veren, muhaliflerini alt etmede meşhur, izzet ve itibar konusunda şerefleri ve onurları için çabalarken bütün gayretlerini sarf eden, bu konuda kendilerine herhangi bir sınır tanımayan, biri karşılıklarına çıkıp kendisiyle övünecek olsa onun yaptığının kat kat fazlasıyla karşılık veren, kendilerine bir kahramanlık öyküsü anlatıldığında kahramanlık destanlarıyla karşılıklıta bulunan bir toplum olduğunu ifade etmektedir.²⁴ Dolayısıyla ona göre müşriklerin Kur'ân'ın meydan okuyuşuna karşılık ellerinden gelenin çok daha fazlasını yapacakları konusunda herhangi bir şüphe yoktur.

Arap toplum yapısı hakkında bu değerlendirmeleri yapan Zemahşerî, Hz. Muhammed'in toplum içindeki konumu ve durumuna da değinmiştir. Çünkü ona göre müşriklerin Hz. Peygamber ve Kur'ân hakkında yapmış oldukları itirazların yersiz ve haksız olduğu ancak onun müşrikler katındaki konumunun bilinmesiyle ortaya çıkar. Müellif, müşriklerin, Hz. Peygamber'in Haşimoğullarının en hayırlısı olduğunu, güvenilirliğini, doğruluğunu, keskin zekâsını ve hiçbir zaman yalan söylemediğini bildiklerini ifade etmektedir.²⁵ Dolayısıyla Hz. Muhammed peygamberliğini iddia ettikten sonra onu yalancı olmakla nitellemeleri hiçbir şey ifade etmeyecektir. Çünkü onlar, kırk yıl kendi aralarında yaşayan Allah Resûlünün bir kere bile olsa yalanına şahit olmamışlardı. Bu da Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in uydurması olduğu şeklindeki iddialarını geçersiz kılmaktadır.

Hz. Muhammed hakkında müellifin üzerinde ısrarla durduğu konulardan biri de onun ümmî bir peygamber olmasıdır. Müellif, müşriklerin Hz. Muhammed'in okuma-yazma bilmediğini ve Kur'ân'da bulunan maluma-

²³ Carullah Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an bakâik gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, çev. Murat Sülün vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/114.

²⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/58.

²⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/644.

tı kimseden duymadığını çok iyi bildiklerini belirtmektedir.²⁶ Dolayısıyla fesahat ve belâgat noktasında zirvede bulunan Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e ait olmadığı, müşriklerin iddia ettiği gibi onun uydurduğu sözlerden oluşmadığı²⁷ açık bir şekilde ortaya çıkmış olmaktadır. Hatta onun ümmî oluşu ilahî vahyin i'câzını kuvvetlendirmektedir.

Kur'ân'ın indiği dönemin bazı özellikleri hakkında bu bilgileri veren Zemahşerî, Kur'ân'ın, açık bir şekilde kendisi hakkında itirazı olanlara benzerini getirmelerini istemesiyle meydan okuduğunu belirtir. Müellif, Kur'ân'ın nasıl bir kitap olduğu ve müşriklerin Kur'ân karşısında nasıl âciz kaldığını şu ifadeleriyle açıklar:

“Kur'ân, açıklayışı belirgin ve parlak, kanıtları kesin olan ilahî bir hitap, apaçık deliller ve burhanlarla konuşan bir vahiy, çarpıklık, çelişki namına hiçbir şey barındırmayan Arapça bir kelâm, dünyevî ve dinî her türlü iyiliğin kaynağı, ondan önce inen ilahî kitapları tasdik eden,²⁸ diğer bütün mucizelerin hepsinden büyük ve üstün olan ebedî bir mucize, kutsal metinler arasında her dilde ve her mekânda tilavet edilen dengi olmayan bir metindir. “Onun vahye dayanmadığı iddiasında iseniz, haydi bir benzerini meydana getirin” meydan okumasıyla boy ölçüştüğü Arapları kendisiyle susturmuş, değme hatiplere tehadîde bulunup onlara dillerini yutturmuştur. Çöldeki kum tanelerinden ve vadiler dolusu çakıl taşlarından daha çok olmalarına rağmen, içlerinde dili en iyi kullanan bir kişi dahi öne çıkıp onun bir dengi veya benzeri bir metni yazamamış, en güzel konuşan hatiplerden biri onun en kısa sûresine bile dahi nazîre yapmaya güç yetirememiş; asabiyet damarları hiçbir surette harekete geçmemiştir.”²⁹

Yukarıda temas ettiğimiz üzere hem dilde hem de muhaliflerini alt etmede uzman olan müşriklerin Kur'ân'la yarışacak bir şey yazamamala-

²⁶Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/118; 1/938. Zemahşerî, ümmî lafzının, diğer toplumlara nazaran okuma yazma özelliğinden yoksun bir toplum olduğu için Araplara nisbet edildiğini söylemekte ve Keşşâf'ta bu kelimeyi ağırlıklı olarak buna uygun bir şekilde “okuma yazma bilmeyen” anlamında ele almaktadır. bk. Yağmur, *Zemahşerî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, 229.

²⁷el-Furkân 25/4.

²⁸Müellif sık sık Kur'ân'ın diğer semavî kitapların denetleyicisi ve onları doğrulayan bir kitap olduğunu tekrarlamakla kalmayıp Kur'ân'ın mucize olduğunu, diğer semavî kitapların mucize olarak değerlendirilmeyeceğini belirtmektedir. bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, 3 /168; 2/ 456

²⁹Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/8.

rı acziyetlerini ortaya koymaktadır. Oysaki Kur’ân, Hz. Peygamber’le aynı kabileye ve ırka mensup olan³⁰ müşriklerden, daha önce hiç bilmedikleri veya hiç duymadıkları bir hususla değil; mahir oldukları ve sürekli iftihar ettikleri belâgat ve dil konusunda onlara meydan okumaktadır. Bu konudaki çağrıya cevap verememeleri ise Kur’ân’ın Allah’ın vahyi olduğunu kanıtlamaktadır.³¹

Burada akla “Tarihi süreçte Kur’ân’ın bir benzeri ortaya koyulduğu halde bize ulaşması engellenmiş olamaz mı?” şeklinde bir soru gelebilir. Zemaşeri’ye göre böyle bir durum olması olanaksızdır. Çünkü Kur’ân’ın bir benzeri ortaya konmuş olsaydı, tıpkı Kur’ân gibi o da elimizde olurdu.³² Zira müşrikler, ilahî mesajın meydan okuyuşuna herhangi bir surette icabet etmiş olsalardı, insanların bunu babadan oğula intikal ettirerek getirmeleri gerekirdi. Normal şartlarda böyle bir şeyin gizlenmiş olması mümkün değildir. Kur’ân’a hücum etmek isteyenlerin onu savunanlardan çok daha fazla olduğu bir devirde bunun gizlenmesi daha da imkânsızdır.³³

Kur’ân, Hz. Peygamber’e zamana ve olaylara göre parça parça (tedrîcen) indirilmiştir. Zemaşeri’ye göre bu tadrîciliği ifade etmek için inzâl değil de tenzîl mastarının kullanılmasında birçok hikmet vardır. Çünkü Kur’ân’ın tadrîcen indirilmesi meydan okuma (tehaddî) açısından daha etkilidir. Zira müşrikler, “İlahî vahiy, Allah tarafından indirilmiş olup bizim bildiğimiz sözlerden farklı bir yapıda olsaydı, hatîp ve şairlerin âdeti olduğu üzere peş peşe sûreler ve âyetler halinde, hadiselerin ve olayların gelişimine

³⁰Zemaşeri, *Keşşâf*, 1/274.

³¹Zemaşeri, *Keşşâf*, 1/58.

³²Zemaşeri, *Minhâc*, 70, Ebü’l-Hasen Kâdî’l-Kudât Kâdî Abdulcebâr, *Tesbitu delâilî’n-nübüvve*, çev. M. Şerif Eroğlu, Ömer Aydın (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017), 684.

³³Zemaşeri, *Keşşâf*, 2/340; *Minhâc*, 70. Bu konuda zihinlerde oluşacak başka bir şüpheye, “Belki savaş ve geçim derdi onları, Kur’ân’a nazire getirmekten engellemiştir.” şeklinde bir soru sorarak değinen Kâdî Abdulcebâr, bu itiraza cevap olarak da şunları söyler: “Hz. Muhammed’i tekzip etmek, onu ve diğer peygamberleri tenkit etmek için yazılan kitaplara bak! Bunlar İslam devletinin en güçlü olduğu ve geniş topraklara ulaştığı bir devirde kaleme alındı. Bu eserleri, İbnü’r-Ravendî, el-Verrâk, el-Haddâd, el-Kindî, el-Husrî ve Ebü Bekir er-Râzî gibileri yazdı. Onlar, yazılarında rububiyeti inkâr ve peygamberleri tekzip etme konularında deliller ve hüccetler ortaya koydular. Şimdi sen, bu eserlerin tek bir noktası dahi değiştirilmeksizin Müslümanlara ait çarşılarda açık bir şekilde sergilendiğini ve satıldığını görüyorsun.” bk. Kâdî Abdulcebâr, *Tesbitu Delâilî’n-Nübüvve*, 684-688.

göre inmezdi” iddiasında bulunmaktaydılar.³⁴ Kur’ân ise “tenzîl” masterını kullanmasıyla onların bu itirazlarına şöyle cevap vermektedir: “Eğer tedricen indirilen Kur’ân hakkında şüphede iseniz; onun parça parça indirilen bölümlerine benzer bir metin yazın. Çünkü sizin şair ve hatipleriniz, metinlerini bu şekilde yazdığı için bu, alışık olduğunuz bir tarzdır.” Kur’ân’ın bu şekildeki meydan okuması, bahanelerini ellerinden almakta ve onları şiddetli bir şekilde azarlamaktadır.³⁵

Ayrıca yukarıda geçen âyetlerde temas edildiği üzere Kur’ân, hakkında şüphe edenlerden bir benzerini, ona benzer on sûre veya bir sûre getirmelerini isteyerek farklı şekillerde meydan okumaktadır. Bu âyetleri göz önünde bulunduran Zemahşerî, Kur’ân’ın tek bir sûre ile meydan okumasını bir kimsenin arkadaşından kendisi gibi on satır yazmasını istemesi ve arkadaşının on satırı yazamaması üzerine “Haydi sana bunu bir satıra düşürdüm bari bunu yap.” demesi gibi olduğunu söyler. Bununla da Allah’ın, muarızlardan önce Kur’ân’a benzer on sûre getirmelerini daha sonra bir sûre getirmelerini isteyerek meydan okuduğunu; böylece onları kesin bir şekilde susturarak söyleyecekleri hiçbir söz bırakmadığını belirtmektedir.³⁶ Böylece müellif, esasında bu âyetlerin Kur’ân’ın bir benzerinin getirilmesinin imkânsız olduğuna işaret etmekte ve onun benzeri bir sûrenin dahi getirilemeyeşinin Hz. Peygamber’in nübüvvetinin sıdkına delalet ettiğini vurgulamaktadır.

Zemahşerî, “Eğer kulumuz Muhammed’e indirdiğimiz vahiy hakkında herhangi bir şüpheniz varsa onun dengi olacak bir sure siz de getirin, Allah’tan başka bütün yardımcılarınızı da davet edin; şayet iddianızda samimi iseniz.”³⁷ âyetinde geçen “benzer” (مِثْلِهِ) kelimesinden kastın ne olduğu sorulursa bunun iki manaya gelebileceğini söyler. Bunlardan ilkinde göre “misil” kelimesinden kasıt, Kur’ân’ın kendisidir. Bu tercih esas alındığında mana şöyle olmaktadır: “Nazım güzelliği, derece üstünlüğü ve eşsiz bir beyan olması gibi özellikleri içinde barındıran bir sûre getirin.” Bu manalardan ikincisine

³⁴Kur’ân müşriklerin bu itirazını şöyle ifade etmektedir: “(Bir bahane olarak) Hakikati gizlemek isteyenler, “Kur’ân ona topluca, bir defada indirilmeli değilmiydi?” diyorlar.” (el-Furkân 25/32.)

³⁵Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/276.

³⁶Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/378.

³⁷el-Bakara 2/23.

göre “misl” ile kastedilen Hz. Peygamber’in kendisidir. Bu tercih esas alındığında ise âyetin manası şöyle olur: “Siz de bunun gibi olan; yani herhangi bir yazı veya kitap okuduğu görülmemiş, ulemâdan ilim tahsil etmemiş, ümmî bir Arap ve beşer olan birinden böyle bir sûre getirin.” Müellifin bu açıklamalarına göre “misl” kelimesinden kasıt Kur’ân olabileceği gibi Hz. Peygamber de olabilir. Ancak Zemahşerî, bu açıklamanın devamında tercihini Kur’ân’dan yana kullanmaktadır. Zira müellife göre sağlam bir tertip ve en sahih üsluba sahip olan Kur’ân, kendisiyle meydan okunmaya daha layıktır. Âyetin sonunda bulunan “Yardımcılarınızı da çağırın” bölümü kastedilenin Kur’ân olduğunu desteklemektedir.³⁸

Zemahşerî, *Minhâc* adlı eserinde Kur’ân mucizesini değerlendirirken müşriklerin Kur’ân’a nazire getirme konusunda nasıl çırpındıkları ancak aciz kaldıklarının vermiş olduğu psikolojik buhranı şu ifadelerle aktarmaktadır:

“Onlar Kur’ân’a karşı muarazada bulunmak için bütün imkanlarını kullandılar. Onlardan her kim bu amaç için bir şeylere niyetlendiyse de başarısız oldu. Dolayısıyla âciz oldukları herkesçe bilinmiş oldu. Onların ilahî vahye karşı muarazada bulunmakta istekli olduklarının delili onların feshat ve belagât konularında övünmeleri, bu konuda yarış içinde olmaları ve Kur’ân’ın benzerini getirme konusunda asla zorlanmayacaklarına dair iddialarıdır. Bu konuda kendisine güvenen her kim varsa Kur’ân’a nazire yazmaya yeltendi. Ancak hiçbirisi Kur’ân’ın seviyesine çıkamadı ve Kur’ân’a karşı muarazada kimse ortaya bir şey koyamadı. Durumları böyle olduğu halde kibirleri, yenilgiyi kabullenmeye müsaade etmiyordu. Ancak onların Kur’ân’a karşı olan sukûtları onların mağlup olduklarını gözler önüne sermektedir. Onlar için inandıkları dinlerin devamı ve kendilerince felaket olarak değerlendirdikleri zor durumdan kurtulmalarının çaresi, Kur’ân’a benzer bir eser ortaya koymalarıydı. Yoksa kurtuluşları, saltanat tahtlarının devrilip liderlerinin ve öncülerinin öldürülmesi ile sonuçlanacak şekilde onca emek ve imkânın harcanması, askeri sevklerin ve çetin çarpışmalara girmenin çektirdiği eziyetlerde değildi. İşte bu iki yoldan ilki kolay olanı ve kişinin galip geleceği yoldur. İkinci yol ise meşakkatli ve zor olan yoldur ki

³⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/278-280.

kişi bu yola girdiğinde mağlup olur. Bu iki yoldan zor olanı hiçbir şekilde seçilmez; çünkü kişi başarıma ihtimali az olan yola girmez. Müşriklerin ikinci yolu seçip amaçları uğruna her türlü zorluğa katlanmaları, düşmanlıkları ve hileye başvurmada her türlü alçaklığı göstermeleri ne kadar ağır bir davanın içinde olduklarını göstermek için yeterli bir delildir. Zaten müşriklerin meşhur belâgatçilerinin Kur'ân'ın fesahati, nazım ve beyanındaki yüceliği karşısındaki itirafları herkesçe bilinmektedir. Buna rağmen onlardan bazıları yüzüzlükte bulunup "Duyduk duyduk! Dilersek şüphesiz biz de bunun benzerini söyleyebiliriz, bu öncekilerin uydurduğu masallarından başka bir şey değil"³⁹ söyleminde bulunmuşlardır."⁴⁰

Zemahşerî, müşriklerin, Kur'ân hakkındaki şüphelerinin hiçbirisini ilmi bir zemine dayandırmadıklarını belirtmekte ve bütün inkârlarının sebebini inatlarına ve kibirlerine bağlamaktadır. Çünkü onlar, Kur'ân'ı daha duyar duymaz ne olduğunu anlamadan, mahiyetini kavramadan, önünü arkasını iyice düşünmeden, te'viline ve manalarına vakıf olmadan onu yalanlamaya kalkışmışlardır. Bunların durumunu, taklitte büyümüş bir Haşevî'ye⁴¹ benzeten müellif, onların ömür boyu benimseyip sahiplendiği şeylere aykırı bir tek kelime işittikleri zaman sıhhatinin açıklığı ve doğruluğunun niteliği bakımından güneşten daha parlak olsa dahi, duydukları şeyleri reddettik-

³⁹ el-Enfâl 8/31.

⁴⁰ Zemahşerî, *Minhâc*, 68-69. Zemahşerî'den önce yaşamış olan Mu'tezilî bilginlerden Câhız (ö. 255), müellifin bu ifadelerine benzer bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Câhız'ın bu konudaki düşünceleri özetle şu şekildedir: "Hz. Muhammed, peygamber olarak gönderildiği zaman, Arapların lisanı en mükemmel şekilde kullanan şairleri ve hatipleri sayıca çok fazla ve ortaya koyulan edebî ürünler de geçmişe oranla hayli kabarıktı. Buna rağmen Hz. Peygamber onlardan yukarıda işaret edilen âyetlerde de belirttiği gibi, Kur'ân'ın en küçük parçası kadar bir söz ortaya koymalarını isteyince, buna yanaşmayı hemen silaha sarılmışlardır. Halbuki, canlarını ortaya koyarak ve bütün mallarını feda ederek silaha savaşmak yerine, Kur'ân'ın benzeri bir metin yazmaları, Hz. Peygamber'in iddiasını çürütmek için en kestirme ve en akılcı yoldu. Bu sayede şöhret ve şerefleri ile eski dinlerini koruyacak, savaş derdinden kurtularak rakipleri Hz. Muhammed'i kolayca alt edeceklerdi. İşte normal haller de lisânî silahtan daha büyük bir maharetle kullanabilen bu insanların, lisânî bırakıp silaha sarılmaları, bununla karşılık vermekten âciz kaldıklarının açık bir göstergesidir. bk. Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği* (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 195-196

⁴¹ Haşevî: Dini konularda akıl yürütmeyen, Kur'ân ve hadis metinlerinin zahirine bağlı kalıp başka anlama biçimlerinin yanlış olduğunu savunan ve bu sebeple teccim ve teşbih izlenimini verecek inançları kabul edenlere verilen addır. bk. Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 119.

lerini belirtmektedir. Onlar bu yapıda olduklarından, daha duyduklarını idrak etmeden; doğru mu yanlış mı olduğu üzerinde düşünmeden ondan tiksirirler. Çünkü onlar, gönüllerine yalnızca kendi inançlarının doğru olduğu, bunun dışındaki bütün inançların yanlış olduğu fikrinden başka bir şeyi yerleştirmemişlerdir.⁴² Şayet onlar, bu şekilde bir tavır göstermeselerdi Kur'an'ın şüphe mahalli olan bir kitap olmadığını bilirlerdi.⁴³

Zemahşerî, Kur'an'ın mûcize olmadığına dair ileri sürülebilecek iddiaları da ele alıp cevaplar vermeye çalışır. Bu iddialardan biri bedâ ve nesh problemi. *Minhâc* adlı eserinde “Şayet Kur'an Allah'tan gelseydi; onda nesh bulunmamalıydı; çünkü nesh, bedâ'dır.” şeklindeki ifadeyle bu itirazı dile getirir.⁴⁴ Ancak ona göre Kur'an'da neshin bulunması onun i'câzına herhangi bir gölge düşürmez. Zira nesh, maslahatın, zaman ve şartların değişmesinden dolayı bir âyetin başka bir âyetle tebdil edilerek yürürlükten kaldırılmasıdır. Zamanın değişmesiyle, dünün maslahatı bugünün mefseleti olabilmektedir. Neshte işi zora sokmak veya işte kolayla kaçmak hedeflenmez, sadece yararlar gözetilir. Şayet Kur'an'da nesh olmasaydı; bu durum Kur'an'ın tek seferde indirilmesi gibi hikmetsiz bir şey olurdu. Yeni bir hüküm veya yeni bir şey getirildiğinde nesh meydana gelmiş olur ki bu, bir âyetin yerine başka bir âyetin getirilmesi suretiyle önceki âyetin kaldırılmasıdır. Bu yeni gelen âyet, kulun dünya ve ahiret maslahatı için daha iyi, hiç değilse önceki âyetin eşdeğeridir. Dolayısıyla neshin olması maslahat açısından gereklidir. O halde nesh bedâyı gerektirmediği gibi Kur'an'ın i'câzını da iptal edemez.⁴⁵

Kur'an'ın mûcizeliği konusunda ileri sürülecek bir diğer itiraz da muhkem ve müteşâbih âyetlerin varlığıdır. Bu itiraza göre Kur'an'da müteşâbih âyetlerin olması birtakım anlam kapalılığına ve farklı pek çok anlamın ortaya çıkmasına sebep olduğu için onun i'câzını bozmaktadır. Ancak Zemahşerî, böyle bir itirazın yersiz olduğunu belirtmektedir. Zira Kur'an'da mutlak manada bir kapalılık söz konusu değildir. Müteşâbih âyetler, muhkem âyetlere hamledilerek dilin ve bağlamın imkân verdiği ölçüde açıklanabilirler. Ulemâ müteşâbihât hakkında konuştuğunda ve bu âyetleri tartıştığında ko-

⁴²Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/280.

⁴³Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/130.

⁴⁴Zemahşerî, *Minhâc*, 71

⁴⁵Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/472; *Minhâc*, 71

nular genişler ve yeni açılımlar ortaya çıkar. Bu durumda ilmin daha ileri noktalara ulaşması sağlanır. Ancak kalplerinde eğrilik bulunanlar ve zihni karışık olan kimseler yoldan saparlar. Bunların sapmalarının sebebi doğru bir değerlendirme yapmamaları ve müteşâbih âyetleri muhkemlere hamletmemeleridir. O halde müteşâbih âyetlerin varlığı, iddia edildiğinin aksine Kur'ân'ın i'câzını pekiştirmektedir.⁴⁶

İlahî vahyin Hz. Muhammed'in risaletini kanıtlayan en büyük delil olduğu konusunda şüphede bulunan müşriklere, Kur'ân'ın bir benzerinin getirilmesi istenmiştir. Bu hususu konu alan âyetler bağlamında Kur'ân'ın mûcizeliğini değerlendiren müellif, muarızların nasıl aciz kaldıklarını yukarıda ifade ettiğimiz şekilde açıklamaktadır. Zemahşerî, i'câzın hangi konulara yönelik olduğuna da değinmekte ve Kur'ân'ın iki yönden mûciz olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki Kur'ân'ın nazmı diğeri ise gaybî konulara yönelik haberler barındırmasıdır.⁴⁷

2.1. Nazım Yönünden İ'câz

Zemahşerî, Kur'ân'ın mûcize oluşu konusunda öne çıkardığı hatta bir anlamda Kur'ân tefsirini üzerine inşa ettiği temel faktör, Kur'ân'ın nazım ve beyan yönünden i'câzıdır. Çünkü ona göre nazım; Kur'ân i'câzının esası, onunla meydan okumanın temelinde yer alan kanundur ve buna dikkat etmek müfessirin en önemli vazifesidir.⁴⁸ Âyetlerde bulunan sırlar, asıl anlatılmak istenen hakikatler ve nükteler, nazım ilmi bilinmeden hiçbir zaman ortaya çıkamaz.⁴⁹ Dolayısıyla Kur'ân'ın i'câzı mevzu bahis olduğunda akla ilk gelmesi gereken onun nazımıdır.⁵⁰

Müellif, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in uydurması olduğu şeklindeki iddiayı değerlendirirken onun bir benzerini getirmelerinin teklif edilmesinde Kur'ân'ın bir benzerinin nasıl olması gerektiğinin vurgulandığını belirtmektedir. Yani aslında burada Kur'ân'ın hangi özelliklere sahip olduğuna temas edilmektedir. Nitekim bu sözlerin devamında müellif, Kur'ân'ın bir benzeri

⁴⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/876; *Minhâc*, 71.

⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/282; *Minhâc*, 68.

⁴⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/296.

⁴⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/956.

⁵⁰ Yağmur, *Zemahşerî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, 186.

olarak getirecekleri şeyin Kur'ân'la nazım ve beyan konusunda yarış içinde olacağını ifade ederek Kur'ân'ın i'câz yönüne değinir.⁵¹ Tehaddî âyetleriyle ilahî kelâmın Hz. Muhammed'in uydurması olduğunu iddia edenlere, "Siz de Muhammed gibi aynı ırka mensup olan Araplarsınız ve onun gibi fasih Arapça konuşuyorsunuz, şayet onun sözleri uydurma ise siz de benzerlerini uydurabilirsiniz. Hadi o zaman siz de bu Kur'ân gibi belâgat, te'lif, nazım ve beyan güzelliği bakımından bir benzerini meydana getirin." denilerek Kur'ân'ın i'câz yönleri üzerinde durulduğunu belirtmektedir.⁵² Müellifin bu görüşlerinden Kur'ân'ın benzeri olarak getirilecek metinde iki özelliğin bulunması gerektiğini anlamaktayız: Bunlardan ilki bir Arabın veya kitap okumamış ve âlimlerden ders almamış ümmî bir kişinin getirdiği bir metin olmalıdır. Diğeri ise beyan ve nazım güzelliği bakımından ona denk bir metin olmalıdır.⁵³

Zemahşerî, Kur'ân'ın sûreler ve âyetler halinde bölümlenmiş olmasını ve âyetlerin fasıla ve sınırlarla ayrılmasının da onun nazımının bir parçası olduğunu belirtmektedir.⁵⁴ Yine âyetlerde bazen bazı tevriyeli sözlerin⁵⁵ kullanıldığını ifade eder. Her ne kadar ilk bakışta bu sözler çelişkili olarak görülse de bu tip sözlerin ancak meânî ilminde uzman, pratik zekalı âlimlerin anlayabileceğini söyleyerek aslında çelişkinin olmadığını belirtmektedir.⁵⁶ Yani Kur'ân'ın i'câzını hakkıyla takdir etmek ve en güzel şekilde anlamak isteyen kimsenin onun nazımını ve nazım özelliklerini iyi bilmesi gerekmektedir.

⁵¹Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/372.

⁵²Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/280; 3/280-372-1180.

⁵³Yağmur, *Zemahşerî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, 186.

⁵⁴Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/58.

⁵⁵Tevriye, sözlükte arkaya atmak anlamına gelmektedir. İstilahî olarak ise düz yazıda veya şiirde uzak ve yakın iki manası olan bir lafzın akla ilk anda gelen yakın anlamını değil de gizli bir karineye dayalı olarak uzak anlamını kastetmektir. Tevriye, günlük yaşantıda zor durumlarda kalıp yalan söylememek istendiğinde başvuru bir yoldur. Örneğin Hz. Muhammed Bedir kuyularına geldiğinde, kimlerden olduklarını soran bir kişiye durumlarını gizlemek amacıyla "من ماء" (min main/sudan) cevabını vermiştir. Hz. Peygamber bu cevapla sudan yaratıldıklarını kastetmiştir, soran kişi ise su kabilesinden olduğunu anlamıştır. Allah restülü bu şekilde tevriyeli bir söz kullanmış, kim oldukları da açığa çıkmamıştır. Burada her iki mana da lafzın hakiki manasıdır. bk. Ali Bulut, *Belegat Meâni-Beyân-Bedi'* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 290-291.

⁵⁶Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/454.

Zemahşeri'nin dil ilmindeki ustalığını âyetleri, sarf, nahiv ve belâgat yönünden açıklarken de kullanmaktadır. Nitekim bazı yerlerde; “Bu ifadenin burada kullanılması nasıl caiz olur”,⁵⁷ “Bu ifade yerine şu kullanılsaydı daha iyi olmaz mıydı?”,⁵⁸ “Bu ifadenin burada zikredilmesinin faydası nedir?”⁵⁹ şeklinde sorular sormakta, daha sonra dil ve belâgat yönünden bu soruların cevabını vererek Kur'an'ın nazmına dikkat çekmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için burada birkaç örnek verilmesi uygun olacaktır.

Müellif, “*Ey insanlar! Sizleri ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, korunabilesiniz.*”⁶⁰ âyetinde şayet “Âyette söz dizimi (nazım) açısından *اعبدوا* anlamını ifade etmek için *تعبدون* veya *تتقون* yerine *اتقوا* lafzı kullanılsa (yani her iki fiil de emir fiil ya da müzari fiil olsa) olmaz mıydı?” şeklinde bir soru sorulursa ona şöyle cevap verileceğini söyler:

“Sakınma (takva), Allah'a kulluk etmekten farklı bir şey değil ki bu durum sözün ahenginin bozulmasına (*tenâfirü'n-nazm*) neden olsun. Aksine takva, Allah'a kulluk etmek isteyen kimsenin bu konudaki gayretinin son sınırır. Bu ifade, senin kölene “Şu kitap tomarlarını yüklen bakalım; ben seni sırf yükümü taşıyasın diye köle edindim.” demen gibidir; “Seni kitap tomarlarını taşıyasın diye köle edindim” demiş olsaydın kölenin gönlünde aynı etkiyi oluşturmazdı.”⁶¹

Yine “*İşte Allah'ın boyası! Allahtan daha güzel boyası olan kim vardır? Biz sadece O'na taparız.*”⁶² âyetinde Kur'an'ın nazmına değinen müellif, şu açıklamalarda bulunur:

“Yani Allah, kullarını iman boyasıyla boyar ve onları, imanları sebebiyle küfrün bütün çirkinliklerinden arındırır. Bu sebeptir ki O'nun boyasından daha güzel boya bulunmaz. “Biz yalnız O'na taparız.” cümlesi, “Biz Allah'a iman ettik.” sözüne atfedilmiştir. Bu atıf *صبغة الله* tabirinin “İbrahim'in dininden” bedel olduğunu veya “Haydi Allah'ın boyasına Allah'ın boyasına...” anlamında iğra yoluyla mansub olduğunu iddia edenlerin görüşünü

⁵⁷Zemahşeri, *Keşşâf*, 3/66.

⁵⁸Zemahşeri, *Keşşâf*, 3/70.

⁵⁹Zemahşeri, *Keşşâf*, 5/154.

⁶⁰el-Bakara 2/21.

⁶¹Zemahşeri, *Keşşâf*, 1/264.

⁶²el-Bakara 2/138.

reddetmektedir. Çünkü bu tür bir yaklaşım nazmı bozar (*fekkü'n-nazm*), sözü uyumlu ve ahenkli olmaktan çıkarır.”⁶³

Zemahşerî'nin Kur'an'ın nazmı ile ilgili başka bir örneğini de müdâyene⁶⁴ âyetinde görmekteyiz. Müellif, âyette “ إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ هٰذَا أَجَلٍ مُّسَمًّى ” yerine “بِدَيْنٍ” kelimesi olmadan “ إِذَا تَدَايَيْتُمْ إِلَىٰ هٰذَا أَجَلٍ مُّسَمًّى ” denilseydi olmaz mıydı? şeklinde bir soru sorulursa şöyle cevap verileceğini söyler: “Burada “بِدَيْنٍ” ifadesinin tekrar edilmesinin sebebi, devamındaki “فَأَكْتَبُوهُ” ifadesindeki zamirin işaret edeceği bir merci olması içindir. Zira “بِدَيْنٍ” ifadesi zikredilmeseydi, devamında “Borcun yazın” denilmesi gerekirdi. O zaman da âyetin nazmı şimdi olduğu kadar güzel olmayacaktı.”⁶⁵

Örneklere görüleceği üzere müellif gramer kurallarını ve belâgat unsurlarını kullanarak Kur'an'ın nazım ve beyan bakımından mucize oluşunu ispat etmektedir. Şimdi de müellifin i'câzın ikinci unsuru olan gayb haberleri ile ilgili düşüncesini ifade etmeye çalışalım.

2.2. Gayba Ait Haberler Yönüyle İ'câz

Yukarıda belirttiğimiz üzere Zemahşerî, i'câz anlayışını oluştururken ilahî kelâmın indiği dönemi ve Allah resûlünün toplum içindeki durumunu ve konumunu göz önünde bulundurduğundan bahsetmiştik. Hz. Muhammed'in ümmî olması ve daha önce buna benzer sözleri söylediğine dair kimsenin tanıklık etmemesi, Kur'an'ın gayba ait haberler içermesinden dolayı mu'ciz oluşunun temelini oluşturmaktadır. Nitekim bu durumda olan birinin hem geçmişe hem de geleceğe dair haberleri en güzel şekilde, daha önce kimsenin duymadığı fevkaladelikte bildirmesi kelâmın uydurma olmayıp, Allah katından olduğunu kanıtlamakta aynı zamanda haber verenin peygamber olduğuna delalet etmektedir.⁶⁶

Kur'an'da gelecekte haber veren en açık örnek Rûm sûresinin ilk âyetlerinde anlatılan Rumların birkaç yıl içerisinde galip geleceğinden bahseden âyetlerdir.⁶⁷ Zemahşerî, bu âyetlerin tefsirinde, bu haberin Hz.

⁶³Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/534.

⁶⁴el-Bakara 2/282.

⁶⁵Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/846.

⁶⁶Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/704; 4/44; 1/448.

⁶⁷er-Rûm 30/1-5.

Muhammed'in risaletinin apaçık delili ve Kur'an'ın Allah katından indiğinin ispatı olduğunu ifade etmektedir. Çünkü müellife göre gelecekte gerçekleşecek haberleri yani gaybı Allah dışında kimse bilemez.⁶⁸ Bu durumda Hz. Peygamber, bu haberi vermiş ve zamanı geldiğinde bu olay haber verildiği şekliyle gerçekleşmişse Kur'an'ın Allah kelâmı olduğu da ortaya çıkmış olmaktadır.

Zemahşerî, Kur'an'da gelecekte haber veren olayların anlatıldığı ve test edilebilme özelliği taşıyan bu âyetler dışında, kalıp olarak geleceğe işaret eden cümle ve ifadeler üzerinden de onun mu'ciz oluşunu temellendirmeye çalışır.⁶⁹ Bu meyanda Bakara sûresinde geçen “فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا”⁷⁰ ifadesinin kullanılmış olmasında nübüvvetin ispatına yönelik iki delilin olduğunu belirtir. Bunlardan ilki kendisiyle meydan okunan şeyin mucize olduğunun doğruluğu, ikincisi ise müşriklerin İlahî vahyin meydan okumasına cevap veremeyeceklerinin en baştan belirtilmesidir ki bu, sadece Allah'ın bilebileceği gayb meselesidir.⁷¹

Gayb haberlerini ihtiva etmesi yönüyle Kur'an'ın icâzı konusunda müellifin üzerinde ısrarla durduğu husus, Hz. Peygamber'in ümmiliğidir. Zemahşerî, diğer peygamberlerin okuma-yazma bildiğini ancak Hz. Peygamber'in hepsinden farklı olarak ümmî bir peygamber olduğunu ve diğer ilahî kitapların hiçbirisi mu'ciz olmadığı halde Kur'an'ın mu'ciz olduğunu ifade etmektedir.⁷² Bu açıklamaları yaptığı “Ey Peygamber! *Sen Kur'an sana indirilmeden önce ne bir kitap okuyabiliyordun ne de sağ elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı batıl iddia peşinde olan kimseler kuşkuya düşerlerdi.*”⁷³ âyetinde geçen “batıl iddia peşinde olanlar” (mubtilûn) ile kastedilenlerin Ehl-i Kitab ve müşrikler olduğunu şu ifadeleri ile belirtir:

“Sen ümmî bir elçisin. Hiç kimse sana kitap okumayı ya da yazı yazmayı

⁶⁸Zemahşerî, *Keşşâf*, 5,198.

⁶⁹Yağmur, *Zemahşerî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 189.

⁷⁰el-Bakara 2/24.

⁷¹Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/284. Diğer örnekler için bk. 2/468; 3/920.

⁷²Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/174-176. Zemahşerî, Kur'an'ın mucize olup diğer kitapların mucize olmadığına, Kur'an'ın baştan sonuna kadar ezbere okunabildiğini gerekçe gösterir. Müellife göre diğer ilahî kitapların ezberlenebilmesi gibi bir özelliği yoktur; onlar ancak kitaplara bakmak suretiyle okunabilir. Bu ifadeleriyle müellif, Kur'an'ın kolay ezberlenebilmesini onun mucize oluşunun bir parçası saymaktadır.

⁷³el-Ankebût 29/48.

öğretmedi. Eğer ümmî olmadığına dair en ufak bir işaret veya şüphe olsaydı ehli kitaptan batıl iddia peşinde olanlar (mubtılûn) şüpheye düşerlerdi ve ‘Kitaplarımızda geleceği bildirilen peygamber, okuma yazma bilmeyen ümmî bir peygamberdir’ derlerdi.⁷⁴ Ya da Mekke müşrikleri de şüpheye düşer ve “Belki de o, Kur’ân’ı birinden öğrendi ya da kendi eliyle yazdı.” derlerdi.⁷⁵

Müellif, bu ifadeleriyle Hz. Peygamber’in muhatabı olan bütün grupların kesin bir şekilde O’nun ümmî olduğunu bildiklerini belirtmektedir. Yani müellife göre onların, Kur’ân ve Hz. Peygamber ile ilgili yapacakları bütün itiraz ve iddialar ellerinden alınmış olmaktadır.

Sonuç olarak yukarıdaki açıklamaları dikkate aldığımızda müellif, Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemin sosyal ve kültürel yapısını göz önünde bulundurmakta ve dilci yönünü ön plana çıkararak Kur’ân’ın mucizeliğini kanıtlamaktadır.

Kur’ân’ın i’câzı mevzu bahis olduğunda i’câzın nasıl gerçekleştiği ulemâ tarafından tartışılan bir konu olmuş ve bu konu ile ilgili farklı tezler öne sürülmüştür. Bu konu Zemahşeri’de de görüldüğü üzere kelâm kitaplarında “sarfe nazariyesi” bağlamında incelenmiştir. Şimdi sarfe teorisinin ifade ettikleri ve Zemahşeri’nin bu konudaki düşüncesini ifade etmeye çalışalım.

2.3. Sarfe Nazariyesi

İslam düşünce tarihinde Kur’ân’ın, muarızlarını, bir benzerini getirmelerinden aciz bırakmasının keyfiyeti konusunda temel olarak iki teori öne sürülmüştür. Bunlardan ilkinde göre Kur’ân dil, üslup ve muhteva yönünden benzeri meydana getirilmeyecek üstünlükte bir kitaptır. Bu teoriye göre Kur’ân’ın muarızları, her ne kadar ona benzer bir metin oluşturma gayretine girmiş olsalar da başarılı olamamışlardır. Bu görüş, Kur’ân’ın mucize oluşunun bizzat kendisinden kaynaklandığını ifade eder.

Kur’ân’ın i’câzı konusunda ileri sürülen ikinci tez ise sarfe nazariyesi-

⁷⁴Zemahşeri’nin belirttiği Hz. Peygamber’in ümmî olduğu hakkındaki bu ifadeleri Kitab-ı Mukaddes’te tespit edemedik. Bu konuda müellifin, Tevrat ve İncil’de ümmî bir peygamberin yazılı olduğunu belirten âyetten (el-Arâf 7/157) hareket ederek bu ifadeleri kullandığını düşünmekteyiz.

⁷⁵Zemahşeri, *Keşşâf*, 5/174-176

dir. Sarfe kelimesi sözlükte “geri çevirmek, engel olmak” anlamındaki “sarf” kökünden türemiş bir isimdir. Terim olarak ise Arap edîp ve şairlerinde, belâgat yönünden Kur’ân’ın benzerini meydana getirme gücü bulunduğu, fakat inkarcuların bu gücü kullanmasının Allah tarafından engellendiğini ifade etmektedir.⁷⁶ Bu düşünceye göre Kur’ân’ın bir benzerinin getirilmemesi, men’î tarzda gerçekleşmiş hissî bir mucizedir. Yani Kur’ân’ın bir benzerinin getirilememesi Kur’ân’ın kendisinden kaynaklanmamakta; Allah’ın müdahalesiyle gerçekleşmektedir.

Zemahşerî, tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsirinin hiçbir yerinde sarfe ile ilgili herhangi bir görüşe değinmemekte, genel anlamda sarfeyi kabul ettiği izlemine verecek herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Aksine müellif, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi müşriklerin ilahî hitaba bir nazire getirme teşebbüsünde bulduklarını ancak başarılı olamadıklarını belirterek sarfe düşüncesinin aksi kanaatte olduğunu sezdirecek ifadeler kullanmaktadır.⁷⁷

Zemahşerî, sarfe teorisine ilgili düşüncelerini açık bir şekilde diğer eserlerinde işlemektedir. Minhâc adlı eserinde konuya “Sarfe hakkında ne dersin?” şeklinde bir soruyla başlamaktadır. Sonrasında fesahat ve belâgat noktasında son derece yüksek bir mertebede bulunan İlahî vahyin bir denginin getirilmesi mümkün olduğu halde getirilememesini, Allah tarafından insanların engellenmesinden kaynaklanmadığını belirtmektedir. Devamında onların Kur’ân’ın bir benzerini getirme konusunda pek çok gayret ve çaba harcadıklarını ancak ortaya koydukları metinlerin, iddia ettikleri seviyeye çıkamadığını ifade etmektedir.⁷⁸ Müellif, bu ifadeleriyle açık bir şekilde sarfe teorisine karşı bir tavır takındığını gözler önüne sermektedir.⁷⁹

Zemahşerî’nin sarfe nazariyesiyle ilgili düşüncelerini Minhâc adlı kitabı dışında Kur’ân’ın icazını konu edindiği *İcazu sûreti’l-Kevser* isimli eserinde de ifade etmektedir. Müellif, burada sarfe teorisini kabul etmediğini şu sözleriyle belirtmektedir:

⁷⁶Topaloğlu, Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 272.

⁷⁷Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1124; 4/850.

⁷⁸Zemahşerî, *Minhâc*, 70-71.

⁷⁹Hilmi Kemal Altun, *Zemahşerî’nin Kelâmî Görüşleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 229.

“Sarfe lafını bir kenara bırak. Çünkü sarfe, İslam’da ilk defa Nazzam’ın gaflet ve cinnet eseri söylediği sözlerden ibarettir. Onun bu sözlerine karşı cevap verilmiştir. Eğer söyledikleri doğru olsaydı hikmet-i ilahî olarak Kur’ân’ın en zayıf ve en aşağı tarzda, en düşük ve en bayağı üslupta, belâgat güzelliklerinden en âri şekilde ve parlak akıl cevherlerinden en uzak halde indirilmesi gerekirdi. Sonra da söz söyleme sanatının zirvesinde bulunan kişilere şöyle denilirdi: Onun gibi ve onun seviyesinde bir söz getirin. Ardından ilahî engelleme (hacız) önlerini keser ve acziyetleri ortaya çıkardı. Bu durumda şöyle denirdi: “Allah, onları mahir oldukları alanın en basitini ve yapabileceklerinin en kolayını söylemekten alıkoymuştur.”⁸⁰

Sonuç olarak müellifin, sarfe teorisine eleştirel bir gözle baktığını, bu teorinin ifade ettiklerinin gerçeği yansıtmadığını düşündüğünü söyleyebiliriz. Ona göre Kur’ân’ın mücizeliği; dil, üslup ve muhteva yönünden dengi meydana getirilmeyecek üstünlükte bir kitap olmasından kaynaklanmaktadır.⁸¹ Bu yönüyle Zemahşeri, Kur’ân’ın mücize oluşunu, bir taraftan kelâmcıların açıklamalarına uygun olarak onun benzerinin getirilmemesine; diğer taraftan da dilcilerin ayrıntılı beyanlarına dayanarak fesahat ve belâgat açısından üstün bir söylem gücüne dayandırmaktadır. Müellifin Arapça’ya olan vukufiyeti özellikle nazım ve beyan açısından Kur’ân’ın i’câz yönünü ortaya koymada son derece etkili olmakta ve yukarıda da belirttiğimiz üzere müellif, âyetleri tefsir ederken bu dilci yönünü hissettirmektedir.

Sonuç

Hiz. Peygamber’in dâr-ı bekâya irtihalinden sonra fetihlerin hızlanmasıyla birlikte genişleyen sınırlar, farklı kültürlerden ve dinlerden pek çok insanın birbiriyle etkileşim içinde olmasına olanak sağlamıştır. Bunun bir sonucu olarak farklı kültür ve din mensupları arasında teolojik bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların başında ise Hiz. Muhammed’in nübüvvetinin ispatı konusu gelmektedir. Müslüman âlimler, Hiz. Peygamber’in Allah’ın elçisi olduğunu kanıtlamak üzere teoriler geliştirmiş ve nübüvvet kurumu-

⁸⁰ Zemahşeri, *İcâzu süreti’l-Kevser*, thk. Hâmid el-Haffaf (Beyrut: Dâru’l-Belâga, 1991), 61.

⁸¹ Geniş bilgi için bakınız: Yağmur, *Zemahşeri’nin Kur’ân’ı Yorumlama Yöntemi*, s. 181-195; Altun, *Zemahşeri’nin Kelâmî Görüşleri*, 225-229.

nu temellendirmeye çalışmışlardır. Buna yönelik ortaya konan en büyük delil de hiç şüphesiz Kur'ân mucizesi olmuştur. Sahabe ve tabiin dönemlerde Kur'ân'ın amelî/pratik yönü üzerine yoğunlaşılması sebebiyle ilk zamanlarda teorik yön geri planda kalmıştı. Ancak Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatının en büyük delili olarak ele alınmasıyla birlikte Kur'ân'ın teorik yönünün, pratik yönü kadar ön plana çıkmasını sağlamış ve Kur'ân'ın i'câz yönleri üzerinde de durulmaya başlanmıştır. Nitekim hicri dördüncü yüzyıla gelindiğinde "i'câzü'l-Kur'ân" ile ilgili müstakil eserler kaleme alınmış, Kur'ân mucizesi her yönüyle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İ'câzü'l-Kur'ân denildiğinde akla gelen isimlerden biri de Zemahşerî'dir. Zira onun dil konusundaki yetkinliği Kur'ân'ın mucizeliğini tespit etmedeki düşüncelerini son derece önemli kılmaktadır. Nitekim o meşhur tefsiri olan *Keşşâf*'in mukaddimesinde Kur'ân'ın nazım üstünlüğü, tedricî bir şekilde indirilmesindeki hikmet ve meydan okumasına karşılık Arapların nasıl aciz kaldığıyla başlayarak bir anlamda tefsirini i'câzü'l-Kur'ân üzerinden inşâ etmektedir. Aynı şekilde tefsirinin neredeyse tamamında bu esasa bağlı kalmakta ve Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in peygamberliğini nasıl ispatladığı üzerinde durmaktadır.

Zemahşerî, Kur'ân mucizesini vahyin indiği Arap toplumu ve Hz. Peygamber'in bu toplum içindeki konumunu göz önünde bulundurarak temellendirmektedir. Müellif, cahiliye Arap toplumunun bütün edebî sanatları en iyi şekilde kullanan kimseler olduklarını, bu konuda yarışmayı kendileri için bir gurur vesilesi kılan ve dil ve edebiyat konusunda sürekli övünen kimseler olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık Hz. Muhammed de hiç kimseden bir tek kelime öğrenmemiş, kimsenin ondan herhangi bir şiir veya nesir işitmediği ümmî biridir. Hz. Peygamber, Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu söylemesi üzerine onlar, buna inanmamış, Kur'ân'ın onun tarafından uydurulduğunu iddia etmişlerdir. Bu durumu müşriklerin akıllarını kullanmamalarına bağlayan Zemahşerî onların düşünmeden karar verdiklerini, dil konusunda övünmelerine rağmen Kur'ân'ın meydan okumasına karşılık veremediklerinden dolayı yenilgilerinin bir ifadesi olarak söylenilmiş bir söz olarak değerlendirir.

Zemahşerî'ye göre Kur'ân nazım ve gayb haberleri yönüyle mucize bir kitaptır. Tefsirinde bu i'câz yönleriyle ilgili yeterince açıklama yapmak-

tadır. Özellikle nazım yönü üzerinde durmakta bir anlamda Kur'ân'ın mücizeliğini bu esas üzerinden hareketle temellendirmektedir. Onun Arap diline olan vukûfiyeti nazım yönünde Kur'ân'ın i'câzını örnekleriyle ortaya koyması açısından onu başarılı kılmaktadır. Yine o, Kur'ân'ın men'î anlamında bir mücize olduğu anlamına gelen Sarfe düşüncesine katılmamakta, bu düşünceye şiddetle karşı çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ahatlı, Erdiñ. *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Altun, Hilmi Kemal. *Zemahşeri'nin Kelâmî Görüşleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Arpa, Abdulluttalip. "Fahreddin er-Razi' nin İcâzu'l-Kur'ân Anlayışı". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/8 (2013), 781-800.
- Arpa, Enver. İcâzü'l-Kur'ân Konusuna Farklı Bir Yaklaşım. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1 (2002), 81-107.
- Bulut, Ali. *Belegat Meâni-Beyân-Bedi'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Dördüncü Baskı, 2015.
- Bulut, Halil İbrahim. "Kemal Paşazâde ve fi Hakikati'l-Mucize Adlı Risâlesinin Tahlil ve Değerlendirmesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2002), 187-207.
- Cüveynî, İmamü'l-Harameyn el-. *Kitâbu'l-İrşâd*. çev. Adnan Bülent Baloğlu vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Üçüncü Baskı, 2016.
- Erdođan, İbrahim Halil. *Câhız'a Göre Nübüvvet ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Eren, Cüneyt. "Kur'ân-ı Kerim'in İcâz Çeşitleri". *Diyanet İlmi Dergi Kur'ân Özel Sayısı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2012, 381-397.
- Halil b. Ahmed. *Kitabu'l-Ayn*. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Alemi, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dar-u Sadır, 1956.
- Kâdi Abdulcebbar, Ebül-Hasen Kâdi'l-Kudât. *Tesbitu delâili'n-nübüvve*. çev. M. Şerif Eroğlu, Ömer Aydın. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017.

- Karadeniz, Osman. *İlim ve Din Açısından Mucize*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Konaklı, Numan. "İ'cazu'l-Kur'an Fikri: Mahiyet, Tarihi Süreç ve Literatür". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2012), 251-290.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-. *Kitâbu't-Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, Beşinci Baskı, 2013.
- Müslim, Mustafa. *Mebahis fi icâzi'l-Kur'an*. Riyad: Dâru'l-Muslime, 1996.
- Özarslan, Selim. "Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündükleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/2 (Sivas 2006), 107-118.
- Özarslan, Selim. *Pezdevi'nin Kelami Görüşleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Özdemir, Metin. *Mu'tezile'nin Kur'an Müdafası*. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- Sâbûnî, Nureddîn es-. *el-Bidâye fi usûlü'd-dîn*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Baskı, 2005.
- Şeyhûn, Mahmud es-Seyyid. *el-İcâz fi nazmi'l-Kur'an*. Kahire: Mektebetu'l-Kuliyati'l-Ezheriyye, 1978.
- Topaloğlu, Bekir, Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Baskı, 2015.
- Yağmur, Oğuzhan Şemseddin. *Zemaşeri'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Araştırma Yayınları, Birinci Basım, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İcâzu'l-Kur'an". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 2/403-406. İstanbul, TDV Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Sarfe". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 36/140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zebîdî, Muhammed Murteza ez-. *Tâcu'l-arûs*. 16 Cilt. Kuveyt: 1975.
- Zemaşeri, Carullah Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Keşşâf an hakâik gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. çev. Murat Sülün vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Zemaşeri, Carullah Mahmûd b. Ömer ez-. *İcâzu sûreti'l-Kevser*. thk. Hâmid el-Haffâf. Beyrut: Dâru'l-Belâga, 1991.
- Zemaşeri, Carullah Mahmûd b. Ömer ez-. *Kitâbu'l-Minhâc fi usûlü'd-dîn*. thk. Sabine Schmidtke. Beyrut: Dâru'l-Arabiyyetu li'l-Ulûm, 2007.